

2. Vplyv orientalizmu vo vede a v politike na spolunažívanie Rómov s majoritnou spoločnosťou

Elena Marushiakova, Vesselin Popov

Ústav pre etnológiu a folkloristiku
s Etnografickým múzeom,
Bulharská akadémia vied,
Sofia, Bulharsko
studiromani@geobiz.net

V uplynulých desaťročiach zaznamenal koncept *orientalizmu* Edwarda Saida (1978) hlboký transformačný vplyv na celý sektor spoločenských vied a humanitných odborov. Podľa jedného zo základných princípov tohto konceptu novodobá západná (post-koloniálna) veda zaujato interpretuje Východ pohľadom zvonka, keďže v skutočnosti neskúma samotný predmet výskumu, ale svoje vlastné predstavy o ňom. Koncept orientalizmu bol jednými autormi prijatý nadšene, inými kriticky. Kniha Edwarda Saida však napriek kritike inšpirovala sériu prác o rôznych regiónoch a národoch vrátane prehodnotenia postojov voči menšinám či dokonca voči vlastnému ľudu (Buchowski, 2006: 463 – 482). V tejto súvislosti sa v západnej antropológii za posledných približne 20 rokov uskutočnil určitý druh kolektívnej introspekcie a sebareflexie, ktorý možno obrazne nazvať nemeckým pojmom „Vergangeheitsbewältigung“, koloniálnej minulosti disciplíny a prehodnotenie metód tendenčnej politickej analýzy cudzích kultúr, ich interpretácií a zdôvodňovania (Scheffel, 1993: 21 – 28).

Tieto všeobecné tendencie k „Vergangeheitsbewältigung“ sa dotkli aj rómskych štúdií. V poslednom čase sa na rôznych odborných fórach čoraz častejšie opakovane volá po prehodnotení práce niekdajších romológov (nazývaných podľa mena najstaršej medzinárodnej organizácie the *Gypsy Lore Society* „starými gypsyloristami“). Medzitým sa už aj objavili prvé publikácie tohto druhu (Montesino, 2001: 1 – 23; Ashplant, 2004: 154 – 165; 2007: 11 – 57). Oveľa dôležitejšia a naliehavejšia ako analýza minulých chýb a hľadanie odplaty za staré hriechy rasistického prístupu vedcov z 19. storočia je však, podľa nášho názoru, potreba kritickej analýzy aktuálneho stavu vedeckých prístupov súčasných odborníkov z našej oblasti. Určitý druh „Vergangeheitsbewältigung“ obdobia po druhej svetovej vojne sa uskutočňuje v rámci štátnej politiky a programov – aspoň na deklaratívnej úrovni – v krajinách „východnej Európy“ (t. j. v krajinách bývalého socialistického spoločenstva); tu je evidentné kategorické odsúdenie „komunistickej asimilačnej politiky“. V bývalých „západných krajinách“ sa zase stretávame so zavrnutím zjavných prípadov porušovania ľudských práv Rómov, ako napr. nútené sterilizácie a odoberanie rómskych detí rodinám v škandinávskych krajinách a vo Švajčiarsku (Huonker, 2009: 167 – 174).

Problém orientalizmu v rómskych štúdiách je potrebné vnímať v širšom kontexte. Samozrejme, v popredí stoja problémy orientalizmu pri štúdiu samotných rómskych komunit. Nemenej zaujímavá by však bola aj analýza orientalistického prístupu k autorom, ktorí pochádzajú zo skúmaných komunit (alebo ich zámerné zanedbávanie).

Popri tom je možno až prekvapujúce, že orientalistický prístup sa premieta aj do iných oblastí, napr. vo vzťahu k vedcom bývalého východoeurópskeho komunistického bloku. Po prvýkrát bol tento problém nastolený v 90. rokoch 20. storočia (Jakubowska, 1993). V posledných rokoch sa o ňom zoširoka diskutuje v rámci viace-

rých polemík o možnosti rozvoja sociálnej antropológie vo východnej Európe (Hann, 2005: 194 – 200; Buchowski, 2004: 5 – 14; 2008: 161 – 187). Prirodzene, v tomto kontexte sa uvedené diskusie týkajú priamo aj tých autorov z východnej Európy, ktorí pracujú v oblasti rómskych štúdií.

Problém orientalizmu v oblasti rómskych štúdií však nie je (a nemôže byť) čisto akademickým problémom. Spoločným javom je konečná závislosť a prepojenie medzi vedeckým prístupom (a tým aj výsledkami výskumu) a faktormi, ktoré sú pre vedu „externé“ (v našom prípade sú to základné spoločensko-ideologické paradigmy). Veda nie je, a ani nemôže byť, ostrovom „čistých objektívnych poznatkov“, neustále sa vyvíja v rámci všeobecného spoločensko-ideologického kontextu a vždy, aspoň do určitej miery, od neho závisí.

V tomto článku sa pokúšame venovať bližšie niekoľkým závažným problémom (bez nárokov na úplnosť), ktoré vyplývajú zo spoločensko-ideologických paradigiem, do ktorých sú Rómovia zasadzovaní za uplynulých približne 20 rokov transformácie vo východnej Európe, zohľadňujúc pri tom aj otázky orientalizmu. Samozrejme, všetky krajiny v tomto regióne a v nich žijúce rómske komunity sú jedinečné a majú špecifické charakteristiky, existuje však dostatok spoločných črt a modelov (z hľadiska akademických poznatkov, ako aj z hľadiska prístupov nadnárodných vlád, národných vlád, politik, programov a projektov mimovládnych organizácií), ktoré nám umožňujú skúmať problém zo všeobecného hľadiska.

Naším cieľom je venovať sa rôznym prístupom a metodologickým problémom, ktoré sa ukázali pri štúdiu rómskych komunit žijúcich vo východnej Európe, a spôsobom, ako sa tieto problémy premietajú do politik zameraných na tieto komunity a v konečnej platnosti ako toto všetko vplyva na spolužitie Rómov s majoritou.

1. Kto sú Rómovia?

Prvým krokom pri každom výskume a v každej politike je definovanie subjektu alebo inými slovami spresnenie toho, o koho ide. V našom prípade teda ide o odpoveď na otázku: Kto sú Rómovia?

Problém sa začína už pri terminológii – pojem „Rómovia“, ktorým sama seba označuje významná časť tejto komunity, sa považuje za jediný politicky korektný termín už približne 20 rokov. Niekdajšie označenia rôznych rómskych komunit v jazyku majoritnej spoločnosti vo východoeurópskom regióne, teda „Cigáni“, „Cikáni“, „Cyganie“, „Čigonai“, „Čigāni“, „Cigany“, „Ṭigani“, „Αθηγανοί“, „Цигани“, „Цыгане“ atď., sa zvyčajne prekladali (a občas sa ešte vždy aj prekladajú) do angličtiny ako „Gypsies“. Slovo „Gypsies“ sa však v anglicky hovoriacom svete vrátane vedeckej terminológie používa na označenie rôznych nomádskych komunit bez ohľadu na ich

etnický pôvod a identitu (Hancock, 2010: 95 – 96). V celej východnej Európe pojem „Cigáni“, „Cikáni“, „Cyganie“ atď. však v žiadnom prípade neoznačuje spoločenstvá charakterizované výlučne ich spôsobom života, ale ide o jasne vymedzenú a osobitú etnickú komunitu. Tu by sme radi aspoň v zátvorke poznamenali, že aj pojmy etnická skupina či etnické spoločenstvo, etnická komunita alebo aj všeobecne etnicita majú iný význam vo „východoeurópskych“ a iný v „západných“ spoločenských vedách, pričom pojem *ethnos* sa na Západe nepoužíva vôbec, čo veci ešte viac komplikuje.

Po zmene politického režimu v roku 1989 boli miestni vedci konfrontovaní so situáciou, že ak chcú byť pochopení západnými kolegami a získať prístup k rôznym finančným prostriedkom na výskum, musia sa naučiť používať „západnú“ terminológiu a „západný“ akademický žargón.

Ako sa však ukazuje, takéto „naučenie sa“ nevedlo k odstráneniu rozdielov a miestny prístup k Rómom je aj naďalej v protiklade s postojmi „západných“ kolegov. Otázka „Kto sú Rómovia?“, ktorá bola položená v rámci notoricky známeho prieskumu chudoby v post-socialistickom období vedenom známym americkým sociológom maďarského pôvodu Ivanom Szelenyim (Emigh, Szelenyi, 2001; Szelenyi, 2001), je pre východnú Európu úplne nezmyselná. Ako sme už uviedli, vo verejnom diskurze celého regiónu jestvuje jasná predstava o „Cigánoch“ („Cikánech“, „Cyganie“, „Ṭigani“, „Циган“, „Цыгане“ atď.) už niekoľko storočí ako o samostatnej, jasne vymedzenej etnickej komunite so spoločným pôvodom, teda každý vie, „kto sú oni“. Problémy v tomto ohľade sa preto môžu objaviť len pri identifikácii určitých jednotlivcov mimo sociálneho prostredia, v ktorom sa narodili a vyrastali, ale v žiadnom prípade nie vo vzťahu k celej komunite. Vo východnej Európe sú „Cigáni“ („Cikáni“, „Cyganie“, „Ṭigani“, „Цигани“, „Цыгане“ atď.), podobne ako ktorákoľvek iná komunita tohto druhu, vnímaní iba v primordiálnom význame a vždy len v rámci etnického diskurzu (tak ako ktorékoľvek iné etnické spoločenstvo). Inými slovami, tu ak sa niekto narodí ako „Cigán“ (alebo s iným podobným miestnym označením), tak aj ním zostane po celý svoj život (podobne ako jeho predkovia a potomkovia), a ten, kto sa nenarodil ako „Cigán“, sa ním nijakým spôsobom nemôže stať.

Rómovia vo východnej Európe (rovnako ako ostatné národy a etnické skupiny obývajúce toto územie) vnímajú sami seba a taktiež sú vnímaní „inými“ výlučne v rámci etnického diskurzu. Dôvod spočíva v tom, že myšlienky konštruktivizmu a občianskeho národa vo východnej Európe sa v prevažnej väčšine prípadov ich naplnenia zredukovali na koncepciu *národného štátu*, ktorý sa v praxi považuje najmä za *etnonárod* (po rozpade Juhoslávie a ZSSR je Ruská federácia jedinou výnimkou v tomto smere). Práve preto každý novovytvorený národný štát (od 19. storočia dodnes) je zahľadený predovšetkým do svojej minulosti a iniciuje proces aktívneho zahrnutia tejto minulosti do mytológie národnej histórie. V tejto časti sveta je história vo

výrazne väčšom rozsahu ako kdekoľvek inde nielen vedou, ale zároveň aj súčasťou tejto národnej mytológie. V tomto zmysle tu každý národ dodnes premieta do súčasného sveta svoju verziu „slávnej minulosti“. V jednotlivých krajinách proces vytvárania novej etno-národnej komunity – ak prebieha podľa občiansko-národného modelu budovania štátu – nadobúda v konečnom dôsledku formu primordializmu. Čo sa týka Rómov samotných, pokusy niektorých vedcov o zadefinovanie odpovede na otázku „Kto sú Cigáni?“ alebo „Kto sú Rómovia?“ v rámci spoločenskej praxe sa často vnímajú ako snaha iných (Nerómov) o prevzatie „zodpovednosti za ich identitu“ (Hancock, 2010: 274), čím ohrozujú ich postavenie v spoločnosti.

Vo všeobecnom spoločenskom a politickom kontexte východnej Európy možno Rómov považovať (rovnako ako ktorýkoľvek iný národ v regióne) za *predstavovanú komunitu* („imagined community“; Anderson, 1983), ktorá však (na rozdiel od iných národov) je „predstavovaná“ nie vlastnými príslušníkmi, ale ostatnou časťou obyvateľstva, v prostredí ktorého žijú už po stáročia. Z tohto dost paradoxne vyplýva, že hranice tejto komunity v zmysle pojmu Frederica Bartha (ed., 1969) v skutočnosti neurčujú jej príslušníci, ale väčšinové obyvateľstvo, a preto bez ohľadu na sebavnímanie Rómov a na ich identitu (resp. minimálne takú, akú by chceli ukázať verejnosti) oni budú vždy vnímaní a posudzovaní (v rôznych životných situáciách) jedine ako „Cigáni“.

Odpoveď na otázku, či možno Rómov považovať za jednotnú etnickú komunitu na globálnej úrovni, alebo treba na nich pozeráť skôr ako na množstvo samostatných spoločenstiev, z ktorých každé môže mať inakší etnonym a iný materinský jazyk, a to nielen rôzne dialekty rómčiny, ale aj arménčinu, arabčinu, turečtinu, gréčtinu, albánčinu, rumunčinu, maďarčinu, ukrajinčinu, španielčinu atď. (Fraser, 1992; Marushiakova, Popov, 2001c: 33 – 53; Kenrick, 2004), bola a je predmetom subjektívneho prístupu jednotlivých autorov a zároveň aj prameňom neutíchajúcich sporov medzi jednotlivými odborníkmi (Matras, 2005: 53). Nie je nezvyčajné (nielen vo východnej Európe, ale aj inde vo svete), že väčšinové obyvateľstvo považuje za Cigánov určité komunity, ktoré si sami zvolili „inú“ ako cigánsku alebo rómsku identitu. Stretávame sa tu s javom, ktorý sme teoreticky definovali vo svojich starších prácach ako *preferovaná etnická identita* (Marushiakova, Popov, 1997), t. j. prijatá, vybraná cudzia identita je verejne deklarovaná alebo aj skutočne žitá (zažívaná). V súčasnosti dokonca môžeme pozorovať aj ďalší krok v premene rómskeho etnického povedomia, a tým je proces aktívneho budovania nových identít (Marushiakova et al. 2001). V mnohých prípadoch sa môžeme stretnúť s absenciou nielen povedomia o celocigánskej/celorómskej jednote (ktorá zato ale môže existovať na určitých úrovniach identity), ale niekedy aj s absenciou akýchkoľvek poznatkov o existencii iných skupín v rámci rómskej komunity, ako to bolo donedávna v prípade malej skupiny Zargarov v Iráne, ktorí ešte pred niekoľkými desaťročiami vôbec nevedeli, že vo svete okrem nich žijú aj iní Rómovia (Marushiakova, Popov, 2010).

Z dôvodu neexistencie vhodného zastrešujúceho pojmu pre rómske komunity a pre komunity, ktoré samy seba za rómske nepokladajú, ale sú za také pokladané inými, mnohí odborníci so zjavným konsenzom akceptujú anglický pojem „Gypsies“. Napriek akceptácii anglického pojmu však pretrvávajú rozdielny obsah. Bolo by nemysliteľné, aby sa vo východnej Európe objavila celá kniha venovaná otázke „Kto sú Cigáni?“, v ktorej by sa už na prvej strane uvádzalo, že je to otázka, na ktorú nejestvuje odpoveď (Mayall, 2004), pretože tento problém, podobne ako všetky ostatné podobné otázky, je z hľadiska východnej Európy jednoducho irelevantný, úplne nezrozumiteľný, a preto aj bezvýznamný. Z obrovského množstva odborníkov, ktorí používajú pojem „Gypsy“, jedine Yaron Matras sa ho pokúsil duálne definovať, a tak nájsť určitý kompromis pri jeho používaní: „Pojem Gypsy zachytáva subjekty s dvoma rôznymi významami“. *Gypsy 1* definuje sociálny jav komunit kočovníkov alebo komerčných nomádov bez ohľadu na ich pôvod a jazyk. *Gypsy 2* je akoby obľúbeným anglickým prekladom súboru etnonymov, ktoré používajú skupiny, ktorých jazyk je určitou formou rómčiny (Matras, 2005: 53). Takáto precíznosť je skôr výnimkou z pravidla, vo väčšine prípadov vo vedeckých prácach vidíme len jednoduché mechanické nahrádzanie slova *Cigáni* („Gypsies“) slovom *Rómovia* („Roma“), a čoraz viac autorov si ani len nerobí starosti s rozmyšľaním o vhodnosti alebo nevhodnosti politicky správnej terminológie.

Podobnú situáciu pozorujeme aj na úrovni nadnárodných a v poslednom čase aj národných politik. Môžeme vymenovať početné pokusy politikov na úrovni EÚ aj Rady Európy vyriešiť túto terminologickú otázku a nájsť vhodnú terminológiu a definíciu.

Najlepšiu ilustráciu terminologického vývoja z hľadiska európskych politik môžeme nájsť v publikáciách európskych inštitúcií (najmä Rady Európy a neskôr aj Európskej komisie). V roku 1987 Rada Európy vydala knihu prof. Jeana-Pierra Liégeoisa pod názvom *Gypsies and Travellers* („Cigáni a kočovníci“); v roku 1994 bolo publikované jej druhé, revidované a doplnené vydanie pod názvom *Roma, Gypsies and Travellers* („Rómovia, Cigáni a kočovníci“); v roku 2007 sa objavilo tretie vydanie, tentoraz už pod názvom *Roma in Europe* („Rómovia v Európe“) (Liégeois, 1987; 1994; 2007). Je zrejme, že postupom času slovo *Rómovia* („Roma“) získalo na význame ako pojem, ktorý sa považuje za politicky korektný (keďže staršie exonymá boli vyhlásené za urážlivé) a jediný správny. Zároveň je zrejme, že aj tento výraz je problematický, a preto sa čoraz viac dokumentov týchto dvoch dôležitých európskych inštitúcií začína terminologickým vysvetlením toho, čo treba chápať pod politicky korektným pojmom „Roma“, pričom každý takýto dokument ponúka svoju vlastnú interpretáciu. Stačí pripomenúť posledné (zatiaľ!) dve „oficiálne“ definície, aby sme mali predstavu o ich nedostatočnej relevantnosti pre objektívne exi-

stujúce reality. V nedávno prijatom Európskom rámci pre národné stratégie inkluzie Rómov sa uvádza: „Pojem ‚Rómovia‘ sa používa – podobne ako v iných politických dokumentoch Európskeho parlamentu a Európskej rady – ako súhrnný pojem, ktorý zahŕňa skupiny ľudí, ktorí majú viac-menej podobné kultúrne charakteristiky, ako napríklad Sintovia, Kočovníci (‚Travellers‘), Kalé, Ľudia na ceste (‚Gens du voyage‘) atď., či už ide o usadlých ľudí alebo nie...“¹ (*European Framework...*, 2011). Táto definícia je skresľujúca, pretože Rómovia, ktorí žijú napr. v strednej a východnej Európe, majú „viac-menej podobné kultúrne charakteristiky“ ako okolité majoritné obyvateľstvo v oveľa väčšej miere ako v porovnaní s inými skupinami, napr. Sintami, „Kočovníkmi“ („Travellers“), Kalé, „Gens du voyage“ atď.

O nič lepšia ani presnejšia nie je definícia vo Vyhlásení Výboru ministrov o vzostupe protirómskych nálad a rasového násillia proti Rómom v Európe, prijatom 1. februára 2012: „Pojem ‚Rómovia‘ sa používa Európskou radou vzhľadom na Rómov, Sintov, Kalé a príbuzné skupiny v Európe, vrátane Kočovníkov a východných skupín (*Dom a Lom*), a zahŕňa širokú rôznorodosť skupín, ktorých sa týka, vrátane osôb, ktoré sa samoidentifikujú ako ‚Gypsies‘“² (*Declaration...*, 2012). Anglické slovo *Gypsies* sa tu používa v niekdajšom význame kočovnej komunity. Pretrvávajúci stereotyp o Rómoch ako večných kočovníkoch možno ešte lepšie vidieť vo francúzskom preklade tej istej definície: „Le terme Roms utilise au Conseil de l'Europe designe les Roms, les Sintes (Manouches), les Kale (Gitans) et les groupes de population apparentes en Europe, dont les Voyageurs et les branches orientales (Doms, Loms); il englobe la grande diversité des groupes concernés, y compris les personnes qui s'auto-identifient comme Tsiganes et celles que l'on designe comme Gens du voyage.“ („Termín Rómovia používa Rada Európy na pomenovanie Rómov, Sintov (Manušov), Kale (Gitanov) a skupín obyvateľstva, ktoré je prítomné v Európe, vrátane Kočovníkov a východných skupín (*Dom a Lom*); pokrýva širokú rozmanitosť zúčastnených skupín, vrátane tých, ktorí sa sami označujú ako Cigáni, ako aj tých, ktorí sú označovaní ako „Ľudia na ceste“).

Môžeme sa len čudovať, ako sa takéto definície môžu používať ako základ pre reálne politiky, keďže okrem iného vo východnej Európe žijú veľké skupiny, ktoré nie sú ani „Kočovníkmi“, ani sa samy neoznačujú ako „Cigáni/Tsiganes/Gypsies“, obyvateľstvo ich však za Cigánov považuje (a tak k nim aj pristupuje!).

¹ Originálne znenie v angličtine: „The term ‘Roma’ is used – similarly to other political documents of the European Parliament and the European Council – as an umbrella term which includes groups of people who have more or less similar cultural characteristics, such as Sinti, Travellers, Kalé, Gens du voyage, etc. whether sedentary or not...“

² Originálne znenie v angličtine: „The term ‘Roma’ used at the Council of Europe refers to Roma, Sinti, Kale and related groups in Europe, including Travellers and the Eastern groups (Dom and Lom), and covers the wide diversity of the groups concerned, including persons who identify themselves as ‘Gypsies’.“

Ako vyplýva z týchto definícií, na úrovni európskych inštitúcií nie je ani dnes jasné, „kto sú Rómovia“, a prístup k nim sa zakladá na stáročia starých stereotypoch. Situácia na úrovni jednotlivých národných štátov však nie je oveľa lepšia. Niektoré národné stratégie neponúkajú žiadnu definíciu (napr. *Stratégia...*, 2011), iné sú rovnako absurdné ako už uvedené. Ilustruje to napríklad prípad bulharskej národnej stratégie, ktorá definuje Rómov takto: „V tomto dokumente sa používa označenie Rómovia ako súhrnný pojem pre bulharských občanov, ktorí sú v zraniteľnej sociálnej a ekonomickej situácii, ktorí sa identifikujú ako Rómovia, a pre občanov, ktorí sú v podobnej situácii, ktorých tak definuje okolité obyvateľstvo, bez ohľadu na ich sebaurčenie“ (*Национална стратегия...*, 2012). Inými slovami, osoba, ktorá sa nenachádza v zraniteľnej sociálno-ekonomickej situácii, a to bez ohľadu na jej sebaurčenie, pôvod, materinský jazyk atď., sa nemôže považovať za Róma.

Logicky z toho vyplýva legitímna otázka, či je vôbec možné dosiahnuť úspešnú realizáciu národných a nadnárodných politík, ak sú založené na stratégiách a programoch, o ktorých nie je jasné, na koho sa zameriavajú.

2. Orientalizujúce prístupy k rómskym komunitám

Po neadekvátnej definícii subjektu ďalší problém z hľadiska vedy aj politik súvisí s nesprávnym pochopením špecifického charakteru existencie rómskych komunít. Rómske komunity vo východnej Európe nie sú hermeticky izolovaným a sebestačným sociálnym a kultúrnym systémom. Vždy existovali minimálne v „dvoch dimenziách“ alebo v dvoch rovinách súradnic: ako samostatná komunita a ako spoločnosť (najmä ako jej etnicky založená neoddeliteľná súčasť v rámci príslušného národného štátu). Metodologickým východiskom tohto nášho postulátu je základný princíp založený na juxtapozícii *spoločenstvo – spoločnosť* („Gemeinschaft“ – „Gesellschaft“), ktorý bol navrhnutý už koncom 19. storočia (Tönnies, 1887). Toto rozlíšenie v našom prípade nepoužívame v zmysle, s ktorým pôvodne prišiel jeho autor, ale s pozmeneným obsahom, pozbaveným evolučnej hierarchie, ako charakteristiku vzťahov medzi dvoma simultánne existujúcimi typologickými javmi prepletenými v rámci nerozlučnej jednoty.

Nezachytenie podstaty rozdielu medzi „spoločenstvom“ (komunitou) a „spoločnosťou“ a prepojením medzi nimi má za následok zahrnutie rómskych komunít do rámcov dvoch základných paradigiem, ktoré možno zhrnúť ako z jednej strany *paradigma marginalizácie*, v rámci ktorej Rómovia sú vnímaní iba ako špecifická spoločenská vrstva spoločnosti, a *paradigma exotizácie*, keď sa k nim pristupuje iba ako k osobitnej komunite. V oboch prípadoch môžeme hovoriť o dvoch prepojených výskumných paradigmách, ktoré vyvierajú z prizmy orientalizmu.

Keď sa na Rómov hľadí iba ako na súčasť príslušnej sociálnej štruktúry spoločnosti, do popredia sa dostávajú problémy ich marginalizácie, ktoré sú zvyčajne vnímané na pozadí sociálnych a ekonomických súvislostí. Keď sú Rómovia vnímaní v prvom rade ako zvláštna etnická komunita a keď je ignorovaný všeobecný kultúrny kontext a jeho sociálne rozmery, logicky dochádza k ich exotizácii. Hoci to môže vyznievať paradoxne, nie je nezvyčajné, že posledné dva spomínané prístupy, ktoré stoja na prvý pohľad v protiklade, sa v skutočnosti môžu spájať a dokonca aj dopĺňať, najmä pri diskusii o konkrétnych politikách a projektoch vládnych a verejných štruktúr a/alebo občianskych združení na rôznych úrovniach. A tieto dve hlavné paradigmy sú prítomné aj vo vedeckom výskume a v skutočnosti predurčujú aj prístup vedcov k rómskym komunitám, a tým aj výsledky skúmania a ich vedecký výklad.

2.1. Rómovia ako komunita na okraji

Rómovia nepochybne tvoria dôležitý segment obyvateľstva východnej Európy. Sotva by mohol ktokoľvek pochybovať o tom, že sociálne problémy Rómov sa prehĺbili a zintenzívnili počas tzv. obdobia transformácie, t. j. počas sociálnych a ekonomických zmien v 90. rokoch 20. storočia a začiatkom 21. storočia. V celom regióne sa niekdajšie dobre známe faktory z minulosti zintenzívnili v dôsledku významnejších súčasných faktorov (medzinárodné inštitúcie, mimovládne organizácie, donorské organizácie a v poslednom čase aj eurobyrokratická mašineria z Bruselu). Za uplynulých 20 rokov sa „rómska otázka“ stala veľkou módou pri realizácii rôznych projektov na úrovni vládnych politík, mimovládnych organizácií (MVO) alebo vedeckého výskumu. Všetky tri oblasti navzájom súvisia a prekrývajú sa, čo je pochopiteľné vzhľadom na rozsah vplyvu vo všetkých troch oblastiach identických spoločenských a ideologických paradigiem. Uvedená paradigma v tomto prípade vedie k ich vnímaniu ako marginalizovanej komunity.

V ťažkom období transformácie sa „rómska otázka“ a rómske problémy preklapili do konceptu sociálnej nerovnosti samotnej rómskej komunity. Realizoval sa veľký počet projektov MVO zameraných na odstránenie tejto nerovnosti, ktoré boli neskôr nasledované národnými programami a potom aj projektovými líniami Európskej únie. Rómski aktivisti z východnej Európy združení v politických stranách a/alebo MVO nedokázali v konečnom dôsledku zvládnuť alebo aspoň zmierniť základné tendencie pri vypracúvaní kľúčových konceptov a vzniku projektov a programov. To je aj dôvod narastajúcej nespokojnosti s výsledkami alebo ešte skôr s neexistenciou akýchkoľvek výsledkov. Rómski aktivisti čoraz častejšie hovoria o „cigánskom priemysle“ („Gypsy industry“), ktorý sa živí rómskymi problémami a nepokúša sa ich naozaj riešiť, lebo by prišiel o svoj zdroj príjmov.

Tento prístup je založený na základnej premise, že s Rómami by sa nemalo zaobchádzať ako s „normálnou komunitou“ s vlastnou identitou a etnickou kultúrou, ale ako so silne marginalizovanou komunitou, ktorá vo veľkej miere neakceptuje spoločenské štandardy a ktorá si vyžaduje neustálu osobitnú starostlivosť a sociálny patronát. Tento prístup nie je originálnym výtvorom „cigánskeho priemyslu“, ale bol základom takmer všetkých doterajších štátnych politík „integrácie“ rómskych komunít na celom svete. Pre všetky tieto politiky je príznačná absencia akýchkoľvek pozitívnych výsledkov. „Nová doba“ je zvyčajne stavaná do protikladu s predchádzajúcim obdobím alebo inými slovami „čas demokracie“ je vidенý ako protiklad k tzv. „času totality“, avšak z hľadiska štátnych politík voči Rómom medzi obidvoma obdobiami badať jasnú následnosť a kontinuitu. Počas druhej polovice 20. storočia bola v tzv. „komunistických krajinách“ regiónu napriek množstvu rozdielov medzi jednotlivými krajinami jedna základná, identická politická línia, a tou bolo úsilie o integráciu „Cigánov“ („Cikánů“, „Цигани“, „Цыган“ atď.) do socialistickej spoločnosti. Táto snaha o spoločenskú integráciu sa chápala ako prvý krok na ceste k ich etnickej asimilácii, čo jednotlivé krajiny aj vo väčšej alebo menšej miere, otvorene deklarovali.

Pri analýze národných programov a stratégií zameraných na riešenie tzv. *cigánskej otázky* v jednotlivých komunistických krajinách si nemožno nepovšimnúť, že všetky boli vo svojej podstate rovnaké (Gronemeyer, 1983: 43 – 183; Szabo, 1991; Jurová, 1993 a 1996; Crowe, 1996; Marushiakova, Popov, 1997 a 2007: 125 – 156; Achim, 1998; Lysá, 1999; Guy, 2001). Významná je aj skutočnosť, že štátne rómske programy a stratégie, ktoré vznikli v období transformácie v jednotlivých krajinách bývalého socialistickeho tábora, sú si taktiež podobné. Ale navyše podobnosť vykazujú nielen navzájom, čo je viac-menej pochopiteľné, ale ešte prekvapujúcejšie je to, že sa mimoriadne podobajú aj na programy, ktoré boli schválené a realizované v predchádzajúcom historickom období. Samozrejme, existujú rozdiely v ideologickom zdôvodňovaní a frazeológii, ale okrem toho tu vidíme vo veľkom rozsahu aj rovnaké alebo aspoň výrazne podobné aktivity, plánované s cieľom riešenia konkrétnych problémov v oblasti zamestnanosti, bývania, školstva a vzdelávania, zdravia, vrátane problémov rómskych žien (ktoré sú dnes najnovším „hitom“). V súčasnosti plánované a realizované aktivity a projekty zamerané na riešenie rómskych problémov (vrátane nových európskych programov a projektov) sú z nedávnej minulosti tak dôverne známe, že sa ich výsledky dajú ľahko predvídať. Tu by sme mohli uviesť početné príklady prístupu k Rómom ako k marginalizovanej komunite, ale stačí, ak spomenieme iba slovenskú národnú stratégiu (*Stratégia...*, 2011), v ktorej sa síce uvádza, že „rómska populácia žijúca na Slovensku je etnicky, sociálne aj kultúrne rozmanitá“ (s. 17), ale v celom texte sa neustále opakujú slovné spojenia ako „sociálne vylúčená“, „marginalizované rómske komunity“ a dokonca aj „komunity vní-

mané ako rómske“, čo *de facto* stavia pojmy Rómovia a marginalizácia na rovnakú úroveň.

V novej situácii po rozpade „východného bloku“ aj vedecký výskum vo väčšine prípadov sleduje túto všeobecnú spoločenskú a ideologickú paradigmu. Počas uplynulých približne dvadsať rokov boli publikované desiatky, ak nie stovky väčšinou (ale nielen) sociologických štúdií (ak vezmeme región ako celok), ktoré sa zameriavajú na sociálne a ekonomické problémy Rómov alebo – aby sme to vyjadrili korektnejšie – na ich marginalizované časti (Tomova, 1995; Jakšić, Bašić, 2005; Ringold, 2000; Ringold et al., 2005; Lysá, 1999; Vašečka ed., 2002; Zamfir, 1993; Zoon, 2001 a, b; *The Roma...*, UNDP, 2002; *Face of Poverty...*, UNDP, 2005). Myslíme si, že nie je potrebné zachádzať do detailov a interpretovať záujmy inštitúcií zadávajúcich tieto štúdie (Svetová banka, UNDP, sieť Nadácií pre otvorenú spoločnosť atď.), ktorých cieľom je zdôvodňovať potrebu budúcich projektov a aktivít, ktoré prinášajú očakávané výsledky, t. j. výsledky, ktoré potrebujú. Ak si zvolíme priamočiarejšie vyjadrenie, použijeme slovenskú verziu porekadla známeho v rôznych obdobiach v celom regióne: „Čí chlieb ješ, toho pieseň spievaj“. Nemožno očakávať, že veľkí donori ako Svetová banka, UNDP alebo sieť nadácií „otvorenej spoločnosti“, ktorých hlavným poslaním a často aj dôvodom ich existencie je „odstraňovanie problémov“, budú podporovať výskum a publikácie, ktorých závery by mohli byť v protiklade s týmto základným poslaním. Dnes teda existujú napríklad desiatky sponzorovaných publikácií o obrovských problémoch Rómov v oblasti bývania, ale len dve (nesponzorované) knihy sa venujú tzv. „rómskym palácom“, t. j. Rómom, ktorí nemajú žiadne problémy s bývaním (Calzi et al., 2007; Andresoiu, Ciocazanu, 2008).

Počas uplynulých 20 rokov sa objavila celá séria sociologických štúdií, ktoré sú si veľmi podobné z hľadiska prístupu a výsledkov, pričom niektoré z nich sa venovali Rómom v rôznych krajinách východnej Európy, kým iné boli súhrnom vývoja v celom tomto regióne. Uvedené štúdie a prieskumy sa využívajú ako vedecké podklady potrebné na ďalší rozvoj tejto projektovej oblasti (Rómovia a ich problémy) a *de facto* potvrdzujú a legalizujú paternalistické poslanie „cigánskeho priemyslu“. Okrem toho badať aj určitú následnosť vo vedeckých štúdiách podobného typu, ktoré boli charakteristické aj pre predchádzajúcu historickú dobu a v ktorých sa tiež zdôrazňovali sociálne a ekonomické problémy „Cigánov“ a hľadali spôsoby ich riešenia. Z tohto hľadiska je osobitne významným prípad známeho sociológa Istvána Keménya, jedného z otcov modernej sociológie v Maďarsku a dlhodobého predsedu Maďarskej sociologickej asociácie, ktorého práce v oblasti rómskych štúdií z čias socializmu sa v minulosti považovali za klasický referenčný materiál a jeho práce z obdobia post-socializmu sa považujú za povinný prameň aj v súčasnosti (pozri napr. Keményi ed., 2005). Niektoré z takýchto štúdií sú spracované mimoriadne kvalitne

a osvetľujú závažné problémy, iné sú menej hodnotné alebo aj len povrchne a nedbalo uskutočnené.

Odhladiac od otázky kvality, ich samotné množstvo potvrdzuje paradigmu marginalizácie a ovplyvňuje takto aj diskurz decíznej sféry v prístupoch k Rómom, najmä pri absencii alternatívnych výskumov, ktoré by sa venovali výskumu rómskych komunít alebo ich častí, ktoré nie sú na okraji spoločnosti, alebo ktoré by skúmali jedno aj druhé.

A navyše počas posledných dvoch desaťročí v oblasti skúmania Rómov z východnej Európy začína vznikať nová vedecká disciplína, ktorú realizujú často mimovládne organizácie, ale aj niektoré medzinárodné organizácie a inštitúcie, a taktiež niektoré európske projekty. V našich podmienkach je ju zatiaľ ťažké definovať konkrétnym menom a metodikou, keďže ide o osobitný druh výskumu, ktorý pracovne nazývame *MVO veda* („NGO science“). Pre predstaviteľov tejto oblasti je charakteristické, že majú rôzne akademické pozadie, niekedy sú dokonca bez vedeckej prípravy. Časté sú prípady, keď podľa vzoru tzv. „Native/Indigenous science“ v Spojených štátoch, Kanade a Austrálii jedinou kvalifikáciou takých autorov je ich rómsky pôvod a ovládanie angličtiny. Z formálneho hľadiska je metodika, ktorú používajú, interdisciplinárna (vrátane práva, sociológie, politológie atď.), často sa však nesprávne používa pri zbere dát, a preto je ťažko overiteľná a zvyčajne dospieva k tendenčným záverom. Typické projekty uskutočnené v rámci tzv. „MVO vedy“ sa uskutočňujú podľa jednotnej schémy – na zhromažďovanie údajov sa používajú MVO, podľa možnosti rómske, nimi zozbierané dáta hodnotia príslušní „experti“ a na ich základe vyvodzujú závery.

Aby sme predišli nedorozumeniam, radi by sme zdôraznili, že v žiadnom prípade nechceme tvrdiť, že väčšina rómskych komunít nezápasí s veľkými sociálnymi a ekonomickými problémami. Takéto štúdie často reflektujú do určitej miery reálne a existujúce problémy rómskych komunít, existujú však aj štúdie, ktoré sú z metodického hľadiska pochybné (najmä pokiaľ ide o výber respondentov, používanie oficiálnych štatistík atď.). Kľúčový problém však spočíva inde – v reálne prítomnej hrozbe, že celok sa zamení za časti, t.j. že na celú etnickú komunitu sa bude hľadieť len cez jej problematickú časť a v dôsledku toho Rómovia už nebudú považovaní a akceptovaní ako odlišná etnická komunita so špecifickou etnickou kultúrou. Na tomto mieste sa nám žiada citovať známeho rómskeho aktivistu z Českej republiky Ivana Veselého, ktorý nám v osobnom rozhovore na túto tému povedal: „Je to akoby niekto skúmal somrákov na Václavskom námestí a potom by hodnotil podľa nich všetkých Čechov.“

Je viacero príkladov, ktoré toto potvrdzujú. Jeden známy medzinárodný výskum zameraný na chudobu a etnicitu v strednej a východnej Európe, uskutočnený

pod vedením zástupcov maďarskej sociologickej školy (Maďari a maďarskí emigranti, ktorí sa vrátili zo zahraničia), pripomenul myšlienky a závery už dávnejšie známej teórie o „kultúre chudoby“. Rómovia ako celok v tomto výskume sú opísaní ako osobitná „podtrieda“, ako nositelia nie ich špecifickej etnickej kultúry, ale „kultúry chudoby“ (Szelényi, 2001; Emigh, Szelényi, 2001). Podobný sociologický výskum sa realizoval aj v iných krajinách regiónu vrátane Rumunska, Bulharska, Poľska a Ukrajiny.

Vplyv tohto druhu štúdií môžeme evidovať v početných projektoch, programoch, ale aj v národných stratégiách. Ako príklad môžeme opätovne uviesť národnú stratégiu SR: „Rómska populácia žijúca na Slovensku sa podľa výskumov pravidelne objavuje medzi skupinami najviac ohrozenými chudobou, sociálnym vylúčením a diskrimináciou. Pri tomto etniku sa kombinujú viaceré znevýhodnenia: vyskytuje sa u nich chudoba previazaná s demografickými podmienkami, chudoba vytváraná nezamestnanosťou, chudoba zapríčinená vykonávaním nízko kvalifikovanej a nízko platenej práce, či nedostatkom vzdelania a diskrimináciou. Rómska populácia ako chudobou ohrozená skupina sa explicitne spomína aj v politických dokumentoch a akčných plánoch SR na potláčanie chudoby či sociálneho vylúčenia“ (*Stratégia...*, 2011: 14).

Tieto závery o Rómoch ako nositeľoch „kultúry chudoby“ sa priamo týkajú aj niektorých novovytvorených akademických škôl, napr. sociologickej školy v Srbsku, ktorá definuje Rómov nielen ako nositeľov „kultúry chudoby“, ale ako špecifickú „etnotriedu“, pričom túto formuláciu si osvojili aj niektorí autori (politickí vedci a dokonca etnológovia) zo západnej Európy (Mitrović, 1990; Mihok, 1996, 1999; Mitrović, Zajić 1998; Đorđević, 2003; Boscoboinik, Giordano 2005).

Žiada sa poznamenať, že výsledky výskumu v oboch prípadoch viac-menej sledujú kontroverznú a často kritizovanú teóriu západnej antropológie, s ktorou ako prvá prišla antropológička Judith Okelyová a ďalej ju rozvíjali jej nasledovníci. Podľa tejto teórie Cigáni nie sú etnickou komunitou, ktorej predkovia migrovali z Indie, ale ich pôvod je založený na aglomeráte rôznych marginálnych častí európskeho obyvateľstva (aglomerát ľudí, ktorí boli vyčlenení zo spoločnosti počas priemyselnej revolúcie) (Okely, 1983; Lucassen, Willems, Cottaar, 1998). Inými slovami, dnes sme dospeli znovu k tomu, na čo sa zameriavala aj politika a aj veda už v čase komunistickej nadvlády – k popieraniu rómskej etnicity, čo bolo aj v minulosti prvým krokom smerom k asimilácii.

Zahrnutie rómskych štúdií do tejto kľúčovej spoločenskej a ideologickej paradigmy vedie k menej očakávanému, napriek tomu však úplne prirodzenému výsledku – k celkovému posunu vedeckých hodnôt a k znehodnoteniu spoločenskej funkcie vedy. V uplynulom desaťročí sa pevne ukotvil trend, podľa ktorého naj-

populárnejšími a najviac citovanými odbornými textami o Rómoch z východnej Európy sú v skutočnosti publikácie „MVO vedy“ (ich rozširovanie v masovom rozsahu cez internet zabezpečuje jednoduchý, rýchly a lacný prístup k nim). V rámci našej práce so študentmi a doktorandmi za posledné roky môžeme, podobne ako Ian Hancock, povedať, že „od nich opakovane počúvame, že nedokážu povedať, či zdroje, z ktorých čerpajú pre svoje vlastné štúdie, sú spoľahlivé, alebo nie“ (Hancock, 2010: 193 – 194). Pri prehľade zoznamu literatúry v rôznych štúdiách, magisterských a dokonca aj doktorandských prácach vidíme jasnú prevahu tohto druhu publikácií z dielne mimovládneho sektoru. A čo je ešte frustrujúcejšie, tento druh „MVO vedy“ sa zdá najdôležitejším pre tých, ktorí rozhodujú o rómskych politikách. Nie je potrebné strácať čas uvádzaním príkladov, ktoré ilustrujú tento trend, stačí si iba zbežne pozrieť, aké tituly sú citované v rôznych správach Európskej komisie a ďalších európskych štruktúr. Preto by nás nemalo prekvapovať, že keď sa v tomto druhu publikácií diskutuje o pôvode Rómov, ako referenčný materiál sa cituje článok pochádzajúci z pera bývalej šéfy Európskeho centra pre práva Rómov. A problém tu nie je ani tak v dehonestovaní vedeckého poznania (čo však nie je až také bezvýznamné z hľadiska vedeckého rozvoja), ako skôr v tom, že základné politiky zamerané na riešenie problémov Rómov na národnej a európskej úrovni sú v skutočnosti vypracúvané na základe „MVO vedy“.³

A čo je možno ešte horšie, v poslednom období sa čoraz viac šíria prípady, keď dokonca aj vedci z etablovaných akademických inštitúcií začínajú pristupovať k rómskej téme s cieľom uspokojiť „spoločenské potreby“ a výskum robia prostredníctvom údajov, metódami a aparátom „MVO vedy“. Na ilustráciu nám postačí uviesť najnovšie škandály opísané nedávno Huub van Baarom (van Baar, 2013: 5 – 8), týkajúce sa štúdie, ktorá vznikla na Salfordskej univerzite (Brown, Scillion, Martin, 2013) vo Veľkej Británii, a výskumného projektu zadaného holandskou policajnou akadémiou (Siegel, 2013).

³ Samozrejme, ako z každého pravidla, aj tu sú možné výnimky, t. j. dajú sa výnimočne nájsť aj kvalitné štúdie, spĺňajúce vedecké kritériá, ktoré vznikli v rámci MVO, ale v danom prípade hovoríme o prevládajúcich trendoch.

2.2. Rómovia ako exotická komunita

Paralelne s už analyzovanou hlavnou spoločenskou paradigmou existuje aj ďalšia, ktorá je na prvý pohľad protikladom predchádzajúcej. Ide o paradigmu, ktorá je veľmi populárna v západnej (najmä anglosaskej) antropológii a ktorá vykresľuje Cigánov/Rómov ako komunitu, ktorú charakterizuje jedinečnosť a neopakovateľná osobitosť (v spôsobe života a v kultúre). Začiatky tohto prístupu možno nájsť v čase, keď sa zrodili aj vedecké disciplíny sociálnej/kultúrnej antropológie, respektíve etnografie/etnológie, „v Británii zo začiatku 19. storočia, keď sa rómskej populácii v tejto krajine

začala venovať značná pozornosť, keďže sa predpokladalo, že zachováva tak veľmi chýbajúci a zoširoka zromantizovaný predindustriálny spôsob života“ (Hancock, 2010: 95). Ich vznik a obsah sa však odlišovali, keďže boli predurčené kultúrnymi a historickými regiónmi, v ktorých vznikli a rozvíjali sa. Vo východnej Európe v podmienkach etnonárodných štátov a väčšinou pod vplyvom Herderových ideí o „Volksgeiste“ sa pozornosť vedcov tohto obdobia zameriavala najmä na „vlastný“ národ, vlastnú históriu a etnokultúrne tradície, kým vo veľkých koloniálnych ríšach (najmä v Británii) sa pozornosť venovala predovšetkým „iným“, exotickým spoločenstvám žijúcim mimo metropol. Hoci Rómovia sú v prvom rade Európania, ich romantický obraz vo verejnom povedomí umožnil, hoci oneskorene, ich zaradenie do paradigmy anglosaskej antropológie, pričom táto vedecká tradícia sa ukázala ako mimoriadne odolná a z globálneho hľadiska si udržiava dominantné postavenie aj dnes. Východoeurópsky prístup zo svojej strany taktiež zapríčinil dlhodobý slabší záujem odborníkov o Rómov, ktorí nepatrili do paradigmy „vlastný národ“, avšak v prípadoch, keď sa im veda začala venovať, pristupovala k ich výskumu podľa utvrdenej, preskúšanej metodológie, t. j. výskum dejín, tradície a kultúry Rómov sa robil takým istým spôsobom ako výskum okolitého, majoritného obyvateľstva.

Súčasná dominancia anglosaského prístupu vo vzťahu k Rómom vo východnej Európe je nerozlučiteľne spätá s kontextom zmien v tomto regióne za uplynulých 20 rokov. Otázka metodológie sa stala kľúčovým článkom v zápase o dobytie nového výskumného trhu, oslobodeného spod nadvlády marxistickej ideológie. Dovtedajšie vedecké tradície a úspechy v regióne boli vymazané ako celok, zvyčajne s nálepkami „marxistický“, „nacionalistický“ alebo dokonca „rasistický“, a uvoľnené miesto následne zaplnil „nový antropológický prístup“. Pri sledovaní týchto cieľov sa realizoval (a naďalej sa realizuje) veľký počet projektov; organizovalo sa množstvo letných škôl a postgraduálnych stáží s jediným cieľom: vzdelávať a formovať novú generáciu antropológov, ktorí by boli vo svojej práci oslobodení od dedičstva komunistického minulosti. Nie je náhoda, že na úplne prvom stretnutí v rámci jedného takéhoto projektu, ktorý bol financovaný ako rozsiahla iniciatíva v rámci programu Marie Curie Európskej únie pod názvom „Podpora antropológie v strednej a východnej Európe“, najdôležitejší princíp pre tých, ktorí by sa chceli stať „naozajstnými“ antropológmi, bol formulovaný – ako uvádzali niektorí účastníci – takto: vyhýbať sa kontaktom s miestnymi vedcami v krajinách, kde bude prebiehať ich výskum. Z hľadiska rómskych štúdií to však boli v konečnej platnosti zbytočne investované peniaze a úsilie. V dôsledku takéhoto prístupu vo východoeurópskom regióne vznikla generácia, ktorá už je síce nielen menej „marxistická“, ale ktorá považuje za úplne zbytočné čítať autorov z nedávnej alebo vzdialenejšej minulosti. Tým sa však nestali automaticky modernými antropológmi; skôr to obmedzilo ich schopnosti a výsledky ich výskumnej

práce. Vo východnej Európe sa objavil len veľmi obmedzený počet štúdií z pera vedcov žijúcich v tomto regióne, ktoré by sa mohli považovať za „skutočnú antropológiu“ podľa západných štandardov. Najbežnejšie sú publikácie, v ktorých sa autori deklarujú za antropológov, avšak sú to skôr len ich napodobnitelia a väčšinou nie sú schopní ponúknuť nové myšlienky a koncepty, a ešte menej sú schopní dosiahnuť výsledky, ktoré by stáli za to. Žiada sa nám však na okraj poznamenať, že našťastie ešte stále sú vedci, ktorí sú kritickí voči uvedeným paradigmám na „Východe“ i na „Západe“ a ktorí produkujú kvalitné vedecké práce, pričom týchto výnimiek v poslednom čase spolu s ustupujúcim šokom z transformácie neustále pribúda, nemení to však zatiaľ stále dostatočne všeobecný obraz.

Dôvodom neschopnosti východoeurópskych etnografov stať sa „pravými antropológmi“ je fakt, že Rómov vo východnej Európe väčšinové obyvateľstvo (vrátane miestnych výskumníkov) napriek všetkému nedokáže vnímať ako „cudzích“. Môžu sa síce považovať za „iných“, postoje k nim môžu obsahovať rôzne aspekty negatívosti (posilnené najmä v období transformácie), ale napriek tomu boli, sú a zostanú „našimi“, a len veľmi ťažko môžu byť vnímaní ako cudzia, exotická komunita. A naozaj, čo môže byť exotického na komunite, ktorej tradície a zvyky vo veľkej miere kopírujú tradície a zvyky väčšinového obyvateľstva (alebo sú nimi prinajmenšom v značnej miere ovplyvnené)? Navyše v mnohých prípadoch práve Rómovia uchovávajú a rozvíjajú zvyky a tradície majoritnej populácie, pre ktorú sú tieto zvyky a tradície už len historickým dedičstvom. Z tohto hľadiska je pre miestnych vedcov z východnej Európy veľmi problematické akceptovať také teórie, ktoré stavajú rómsku kultúru do protikladu (Stewart, 1997: 257) alebo dokonca do rozporu (Streck, 2003: 159 – 179) s *gadžami* (Nerómami) a ich kultúrou.

Ponúkneme len jeden príklad na ilustráciu exotizujúceho prístupu v antropológii. Pred niekoľkými rokmi vyšiel článok dvoch amerických antropológičiek, ktoré viac ako tri desaťročia skúmali rómske komunity, potomkov migrantov z Balkánu žijúcich v USA. S určitým stupňom sebakritiky jedna z autoriek píše, že „bola trochu zarmútená“, keď sa po niekoľkých desaťročiach výskumov dozvedela, že oslavy srbskej *slavy* (deň určitého svätca, ktorý bol považovaný za patróna príslušného rodu) „sa ukázali byť totožné“ s rómskou *slavou* (Gropper, Miller, 2001: 99). Toto priznanie je v skutočnosti priamym dôsledkom zamerania výskumu výlučne na Rómov, a to bez minimálneho záujmu o kultúrny kontext, v ktorom ich predchodcovia žili. Sotva existuje taký odborník na balkánske štúdiá vrátane vedcov zo Spojených štátov, ktorý by nevedel, aký je význam tohto sviatku pre Balkáncov (a najmä pre Srbov). A navyše diskusia o *slave* v balkánskych štúdiách bola jednou z najväčších tém počas niekoľkých desaťročí na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia, keď jednou zo základných zásad srbskej národnej ideológie bolo „tam, kde je *slava*, tam je

Srb“. A je zrejme, že nebude a nemôže existovať odborník na balkánske štúdiá, bez ohľadu na to, aké vzdelanie absolvoval, či sa špecializoval na antropológiu, alebo nie, ktorý by k „*slave*“ pristupoval ako k exotickej „cigánskej“ tradícii. Exotizácia rómskych komunit je možná len vtedy, keď sa k nim pristupuje ako k izolovanej komunite bez zohľadnenia spoločenských rozmerov. Rómovia ako komunita však vždy boli súčasťou spoločností vo východnej Európe, v ktorých žijú alebo žili v minulosti. V podstate celý ich spôsob života si vyžaduje spoločenskú symbiózu, keďže si zarábajú na živobytie, zaplňajúc určitý sociálny a ekonomický priestor, a, prirodzene, nemôžu byť izolovaní od všeobecného spoločenského a kultúrneho kontextu. Z tohto hľadiska je možnosť postaviť Rómov do paradigmy exotizmu v našom kontexte odsúdená na neúspech. Rómske komunity, ktoré žijú vo východnej Európe už po stáročia, dosiahli relatívne oveľa väčší stupeň spoločenskej integrácie v porovnaní s ich súkmeňovcami v západnej Európe a v Novom svete, takže by len veľmi ťažko mohli byť zaradení do exotickej paradigmy západných vedcov, dúfajúcich, že je možné nájsť idealizovaného „skutočného Róma“, ktorý, ako poznamenal Ian Hancock (2010: 95), v skutočnosti vlastne ani neexistuje nikde inde. Najbežnejší dojem, ktorý západní vedci nadobúdajú o časti rómskych komunit v krajinách východnej Európy a ktorý opakovane počúvame, je, že „toto nie sú skutoční Cigáni/Rómovia“, oni sú „asimilovaní“ atď., a preto často skúmanej komunite nanucujú svoje vlastné teoretické vízie bez akéhokoľvek pokusu verifikovať ich údajmi z terénnych výskumov, alebo v niektorých prípadoch si dokonca zatvárajú oči pred údajmi, ktoré sú v rozpore s ich teóriou. A kým pre západného vedca je predsa len možné zostať v rámci orientalizmu, v prípade miestnych odborníkov, ktorí žijú v spoločnej realite s Rómami, sa táto možnosť ešte stále zdá neprijateľná.

Skutočnosť, že vedci z východnej Európy žijú v realite, ktorú skúmajú, spochybňuje ďalší základný princíp antropológie týkajúci sa metodiky terénneho výskumu. Pevne ukotveným základom antropológie od čias Bronislawa Malinowského je pravidlo, že terénny výskum musí byť dlhodobý, keďže výskumník by sa mal usadiť priamo v teréne (medzi príslušníkmi skúmanej komunity). Tento prístup je však bezvýznamný z pohľadu východoeurópskych vedcov, ktorí žijú po celý život v rovnakom priestore (spoločnosti) s Rómami, a problémom pre nich nie je to, ako sa „včleniť“ do terénu, ale skôr to, ako sa od neho „odpútať“, t. j. ako si vytvoriť určitý odstup od skúmanej komunity a od všeobecného sociálneho kontextu s cieľom umožniť objektívnu a spoľahlivú vedeckú analýzu a interpretáciu.

Pre nás však výskumy, počas ktorých výskumník žije niekoľko mesiacov v nejakej dedine a potom napíše zovšeobecňujúco o Cigánoch alebo Rómoch ako celku, majú len veľmi obmedzenú platnosť, týkajú sa len konkrétnej rómskej komunity a konkrétnej osady. Podobné výskumy nemajú, a ani nemôžu mať, osobitnú hod-

notu ako súhrnný výskum o Rómoch; nemajú ju ani len v rámci jednej krajiny, nieto ešte ak zahŕňajú viacero krajín, a to nielen vzhľadom na heterogénnosť Rómov ako komunity, ale aj s ohľadom na rôznorodé podmienky v jednotlivých spoločnostiach, v ktorých žijú. Na základe dlhodobého pobytu a výskumu na jednom mieste by sa dali napísať stovky aj tisíce štúdií, pričom niektoré by sa vo väčšej alebo menšej miere opakovali a s inými by nemali takmer nič spoločného. Podobné štúdie môžu byť veľmi hodnotné ako prípadové štúdie, no ak nie sú podložené všeobecnejšími podkladovými poznatkami o iných rómskych komunitách a o krajine súčasného a minulého života skúmanej skupiny, nemôžu priniesť nové závažné poznatky a neponúknu súhrnnejšie a podrobnejšie závery o Rómoch ako celku.

Podobne je to aj s ďalším princípom súčasnej antropológie – s anonymizáciou miesta výskumu a komunity. Pre vedcov žijúcich v regióne je akákoľvek anonymizácia bezpredmetná, keďže každý, kto pozná dobre daný terén, by ľahko odhalil skryté miesta a názvy. Utajovanie týchto miest vytvára dôvodné pochybnosti o hodnovernosti daného výskumu a vedie k podozreniu, že sa anonymizuje s cieľom obmedziť možnosti verifikácie informácií a – ako sa ukázalo v smutne známom prípade Marta Baxa – môže sa použiť aj na falzifikáciu výsledkov terénneho výskumu (Baud, Legene, Pels, 2013). A navyše – anonymizácia miesta výskumu a skúmanej komunity nevyhnutne vedie k zovšeobecňovaniu výskumných údajov z jednej prípadovej štúdie na celú komunitu (Sheffel, 2012: 143 – 146) a podľa nášho názoru anonymizácia je potrebná, iba ak sa týka konkrétnych ľudí a ich osobných údajov, a aj to nie vždy, napr. často sme sa stretli s prípadmi, že naši informátori si vyslovene priali, aby ich mená boli uvedené.

Podľa nás je odôvodnená obava, že anonymizácia doplnená sebareflexiou výskumníka povedie k zániku antropológie ako vedy a k jej transformácii na špecifický beletristický žáner, čo však v konečnej platnosti môže vytvoriť nespoľahlivý obraz reality a môže negatívne ovplyvniť vzájomné spolužitie s takto vytvorenou fiktívnou komunitou.

Prenesenie tejto exotizujúcej paradigmy do oblasti sociálnej politiky má za následok to, že Rómovia už dnes často nie sú vnímaní a nezaobchádza sa s nimi ako s komunitou rovnocennou so všetkými ostatnými etnickými komunitami. Hľadá na nich ako na komunitu, ktorá si vyžaduje veľmi osobitný prístup, ktorý bude brať do úvahy mimoriadnu špecifickú rómsku etnickú kultúru a prispeje k jej zachovaniu a rozvíjaniu. Z komparatívnej analýzy národných programov, ktoré boli nedávno schválené a realizované vo východnej Európe, jasne vyplýva, že ich hlavný cieľ a ich konkrétne aktivity nesmerujú k zachovaniu rozmanitosti, ale skôr k premosteniu a odstráneniu rozdielov medzi Rómami a inými národnosťami v rôznych oblastiach obklopujúcich prakticky celý spoločenský život vrátane právneho systému,

zamestnanosti, bývania, zdravotnej starostlivosti, vzdelania atď. (t. j. všetky oblasti, ktoré by sa minimálne zo súčasného pohľadu len ťažko mohli považovať za súčasť tradičnej etnickej kultúry nielen Rómov, ale akýchkoľvek iných národov). Vytúžená sociálna integrácia na jednej strane a dôležitosť zachovania rómskej etnickej kultúry na druhej strane sú v závažnom vzájomnom rozpore, čo neustále vychádza na povrch a stáva sa zrejším v rôznych situáciách. V tejto súvislosti ponúkame niekoľko príkladov. Najvýraznejším príkladom je proces školskej desegregácie, ktorej sme svedkami už niekoľko rokov, resp. ktorý sa predpokladá v rôznych krajinách východnej Európy. V rámci tohto procesu sú rómske deti vyberané zo segregovaných škôl (na územnom alebo inom princípe) a presúvané do „zmiešaných“ (mainstreamových) škôl. Často sa zabúda na to, že vlastne desegregácia prebiehala na mnohých miestach dlho predtým, ako sa o nej začalo hovoriť a písať aj úplne spontánne, keď mnohí rómski rodičia posielali svoje deti do lepších „necigánskych“ škôl. Myšlienka *riadenej desegregácie* však vznikla až v novšom čase medzi rómskymi aktivistami, ktorí boli ovplyvnení skúsenosťami Spojených štátov s desegregáciou Afroameričanov. Jej najzarytejšími oponentmi, aspoň v počiatočnom období, boli zástupcovia medzinárodných a národných inštitúcií a MVO, ktoré zvyčajne dôvodili, že rómske deti stratia v zmiešaných školách svoju identitu a etnickú kultúru. Inými slovami, odporcovia desegregácie v skutočnosti chceli udržať problematickú situáciu bezo zmien, pretože projekty realizované v segregovaných školách sú v značnej miere atraktívne a lukratívne. Ak ďalej rozvineme túto logiku, jedinou šancou na prežitie Rómov ako špecifickej etnickej komunity by mala byť úplná segregácia a izolácia ich osád alebo etnických obytných štvrtí. Tento prístup vedie k absurdným situáciám, napr. v Bulharsku v roku 2003 ministerstvo školstva prijalo v rámci oficiálnej štátnej stratégie vzdelávania zásadu desegregácie, zároveň s tým sa však financovali a podporovali segregované školy v rámci projektu PHARE Európskej únie. Táto absurdná situácia pokračuje až doteraz, keď sa takmer po desaťročí sporov stala desegregácia široko akceptovaným „správnym prístupom“, a dokonca aj organizácie, ktoré začali svoje aktivity *de facto* podporou segregácie, dnes realizujú projekty pod heslom desegregácie (Russinov, 2013; Rostas ed., 2012).

Uplatnenie exotizujúcej paradigmy v oblasti sociálnej politiky vedie aj k najnovšej tendencii v „démonizácii Rómov ... ako kultúrneho zdroja ich vlastných problémov a hrozby pre ich okolie, v ktorom žijú“ (Grill, 2012b: 51). Čoraz častejšie nielen počujeme, ale aj čítame, niekedy dokonca aj v odbornej literatúre, že rómskej kultúre je neznáma hodnota vzdelania, že pravidelná práca a zamestnanie sú v protiklade k rómskej kultúre, že rómske hospodárstvo je založené na kategórii „mať šťastie“ (Stewart, 1997: 241; Piasere 1990), a preto úplne logicky vyznievajú také „hlášky“, akými bolo vyhlásenie európskej komisárky pre spravodlivosť, základné

práva a občianstvo Viviane Redingovej, ktoré zaznelo v rozhovore s ňou po Euro-news 16. januára 2014: „Rómovia sa musia chcieť integrovať, musia si priať žiť normálnym životom.“

V rámci tejto exotizujúcej paradigmy a v mene zachovania „inakosti“, a teda aj rozmanitosti a jedinečnosti rómskej etnickej kultúry, väčšina rómskych národných programov a mnohé európske projekty, ako aj projekty mimovládneho sektora sú založené na princípe stigmatizácie, t.j. oddelenia rómskej komunity, a taktiež na princípe premostovania tohto oddelenia s pomocou „rómskych mediátorov“ v rôznych oblastiach verejného života, napr. v oblasti vzdelávania, zdravotnej starostlivosti, sociálnej politiky a administratívy. Rómom je prisudzovaná úloha „asistentov“ (asistent učiteľa, asistent policajta atď.). Je potrebné zdôrazniť, že takýto prístup sa vzťahuje výlučne na Rómov, nie však na iné etnické menšiny vo východnej Európe. Opäť sa zdôvodnenie tohto prístupu zvyčajne odvoláva na jedinečnosť a odlišnosť rómskej etnickej kultúry. V zmysle tohto prístupu sú Rómovia natoľko osobití, že pravidlá, ktoré pre nich platia, by mali byť odlišné od pravidiel, ktoré platia pre ostatných. Ak sa vyskytnú výhrady k tomuto prístupu, tie pochádzajú od individuálnych rómskych aktivistov v rôznych krajinách regiónu a zostávajú bez ohlasu. Oveľa väčšia je však vrstva tzv. „povoláním Rómov“, ktorí nachádzajú profesionálne uplatnenie ako mediátori v rámci svojej komunity a v rôznych verejných štruktúrach (administratívnych, vzdelávacích, zdravotníckych atď.), pre ktorých princíp mediácie je vlastne zárobkovou možnosťou. Ide o veľmi pohodlný prístup pre verejné štruktúry, ktoré obhajujú princíp mediácie, keďže im pomáhajú ušetriť robotu, a v prípadoch, keď je potrebné nájsť riešenie nejakého problému, sa môžu riadiť zásadou „tieto problémy si majú riešiť Rómovia sami“.

Áké sú korene všetkých týchto rozporov? Je pravdou, že Rómovia nerozumejú svojim záujmom a potrebujú „dobrých bielych bratov“ na to, aby rozhodovali namiesť to nich o tom, čo je pre nich dobré a zlé? Ak to dovedieme do logického konca, je jasné, že rozmanitosť a etnická jedinečnosť Rómov by sa najlepšie ochránila vtedy, keby žili oddelene v rezerváciách, kam by ich „bieli bratia“ mali možnosť prichádzať pozorovať mimoriadnu a jedinečnú cigánsku/rómsku etnickú kultúru, a potom by sa mohli odobrať spokojne domov s pocitom, že urobili všetko možné pre zachovanie rómskej identity a kultúry. Ani v najmenšom nezveličujeme, všetkým sú nám dobre známe podobné situácie na príklade iných etnických spoločenstiev v rôznych častiach sveta. A čo sa týka Rómov, už sme mali možnosť evidovať prvé kroky týmto smerom. Napríklad v roku 2002 slovenská politická strana ANO (Aliancia nového občana) predostrela v rámci svojej plánovanej vládnej politiky návrh v podobnom zmysle: plánovalo sa pretvoriť rómske osady na izolované jednotky podľa vzoru izraelských kibucov. Niektoré prvky tohto programu sú prítomné aj v návrhu slovenského ministerstva práce z roku 2011.⁴

V tejto súvislosti je mimoriadne významný aj príklad mladých rómskych aktivistov z východnej Európy, pre ktorých predstaviteľ Svetovej banky zorganizoval v roku 2006 návštevu Nového Zélandu (sic!) s cieľom zoznámenia sa s miestnym modelom práce s menšinami. Jedna z rómskych aktivistiek sa vrátila z Nového Zélandu s myšlienkou, podľa ktorej by sa vo vzťahu k Rómom mala uplatňovať „osvedčená prax“ Nového Zélandu voči „Maorom“, pre ktorých bola vytvorená možnosť zachovať si svoj jazyk a tradičné povolania v rámci svojich rezervácií, kde môžu vykonávať svoje rituály, tance atď. pred zahraničnými turistami a udržať si takto svoju špecifickú kultúru a zachovávať svoju komunitu.

Tento i ďalšie príklady nastoľujú otázku, nakoľko a či je vôbec možné, aby nejaká etnická komunita (v našom prípade Rómovia) pretrvala v dnešnom globalizovanom svete zamrazená v podobe, ktorú niekto (nejasné kto) označil za ich tradičnú, osobitú a typickú iba pre nich (nebudeme tu zachádzať do teoretickej diskusie o tom, že vlastne každá tradícia v zásade vzniká ako modernizácia minulosti). V tomto zmysle je otázka zachovania etnickej identity a etnokultúrnych tradícií rómskej komunity zmysluplná len vtedy, keď je zohľadnený širší kontext všeobecných spoločenských a kultúrnych procesov odohrávajúcich sa nielen na národnej, ale aj na globálnej úrovni.

Záver

Domnievame sa, že *základný problém v spoložití medzi Rómami a väčšinou korení v duchu orientalizmu, ktorý vedie k nepochopeniu osobitosti* (v žiadnom prípade však nie jedinečnosti) *Rómov ako etnospoločenského a etnokultúrneho fenoménu*. Prípad Rómov je vynikajúcim príkladom toho, ako môže jeden národ existovať v dvoch dimenziách: ako *osobitá etnická komunita* a zároveň ako *časť spoločnosti ako celku*. Vždy, keď sa tieto dve dimenzie spoja alebo keď jedna nahradí druhú, dospievame k tomu, o čom sme diskutovali – k prístupu k jednej celej etnickej komunite ako k marginalizovanej skupine (ak odvrhneme komunitnú dimenziu) alebo ako k úplne exotickej skupine (ak nebudeme brať do úvahy ich príslušnosť k spoločnosti ako celku). Zmiešavanie oboch dimenzií je hlavný dôvod dvojitého prístupu k Rómom, uplatňovaného v rôznych politikách, ako aj v akademickom výskume.

Vyššie opísaný orientalizujúci prístup vo vedeckom výskume a v politikách ovplyvnil spolunažívanie Rómov s majoritou a zapríčinil, že s postupom času sa v celej Európe sformovalo presvedčenie, že Rómovia sú populácia, ktorá je marginalizovaná, chudobná a žije v podmienkach „tretieho sveta“, a tým pádom je zároveň aj exotická. Z tohto dôvodu v rámci prístupového procesu Európskej únie sa základným predpokladom pre prijatie do Únie pre väčšinu krajín v regióne stala aktívna

⁴ Pozri <http://www.sme.sk/c/6002972/ako-vyzeraju-mapy-chudoby.html> (navštívené 10. 9. 2014).

štátna politika zameraná na riešenie problémov Rómov, pričom tento prístup si postupne osvojila celá politická elita v príslušných krajinách. Týmto spôsobom sa sformoval nový koncept o *rómskej komunite, ktorej prináležia osobitné výsady, o ktoré sa oni sami nezaslúžili*. Tento koncept sa zasa stal základom pre rozvíjanie proticigánskych postojov a stereotypov, ktoré sa pevne udomácnili vo vedomí verejnosti a stali sa odôvodnením pre všetky zlyhania počas obdobia transformácie v novej európskej realite. Takto, aj tie najlepšie zámery zlepšiť situáciu Rómov viedli absurdným spôsobom k znovuzrodeniu a k transformácii stáročia starých stereotypov o rómskej komunite ako parazitoch, čo bolo základom ich prenasledovania v stredoveku v západnej Európe a ktoré v konečnom dôsledku viedli ku konečnému riešeniu uplatňovanému nacistami počas druhej svetovej vojny. Práve tento nový koncept vo veľkej miere legitimizuje vznik a rozvoj početných zjavne nacionalistických a pronacionalistických strán v celom regióne strednej a juhovýchodnej Európy počas uplynulého desaťročia a prispieva k posilneniu protieurópskych nálad v regióne. V dôsledku toho, že majorita je presvedčená, že Rómovia zneužívajú osobitné výsady, mnohé realizované politiky a projekty vyšli nazmar a ich realizácia iba posilnila ešte viac skryté, silne rasistické názory a pocity majority. A navyše v protirómskej rétorike nacionalistických strán možno pozorovať nový vývoj a vo verejných posolstvách sa objavujú nové trendy. V priamej súvislosti s tým sa zmenila jednoduchá protirómska rétorika v médiách a politické posolstvá v porovnaní s tými, aké sme poznali z obdobia pred vstupom do Únie. Priamych protirómskych rasistických sloganov je čoraz menej (alebo v niektorých oblastiach úplne vymizli). Nahrádzané sú zjavne etnicky „neutrálnymi“ politickými sloganmi, napr. „všetci občania by mali pracovať“, „Jobbik pomôže všetkým, ktorí budujú Maďarsko, bez ohľadu na ich farbu“ (predseda strany Gábor Vona), alebo „Spoločne za slušný a bezpečný život na Slovensku“ (heslo protestného pochodu Slovenskej pospolitosti v Bratislave v r. 2012) a ďalšie.

Z formálneho hľadiska nie sú tieto hlavné politické posolstvá namierené proti Rómom a vo všeobecnosti vyznievajú občiansky veľmi zodpovedne. Ak ich však chápeme v danom kontexte a v konkrétnej situácii, v skutočnosti je jasné, že sa týkajú vyslovene Rómov (a sú aj vnímané ako protirómske). O tomto novom trende vo vývoji protirómskych nacionalistických strán a hnutí v strednej Európe svedčia napr. masové demonštrácie a pochody na Slovensku v Bratislave a v maďarskom Miškolci zo 7. októbra 2012, ktoré organizovali Slovenská pospolitosť a Jobbik (Hnutie za lepšie Maďarsko). V stave vzrástajúcej sa vlny populizmu si v podmienkach vážnej ekonomickej krízy tento prístup k Rómom a k ich problémom osvojili takým alebo onakým spôsobom všetky politické strany v strednej a východnej Európe, čo neprispieva k potlačaniu protirómskych postojov v spoločnosti. Nech už sú tieto postoje vyjadrené v akejkoľvek podobe, nielenže nevymizli, ale naopak, rozšírili sa a získali nový rozmer. Politické eli-

ty v strednej a juhovýchodnej Európe sa často opierajú o koncept založený na tvrdení o osobitnom, privilegovanom postavení Rómov, čo slúži ako zásterka pre ich vlastné zlyhanie pri riešení skutočných problémov Rómov, ospravedlňujúc tak svoju politiku v prospech sociálnej integrácie Rómov (alebo ešte častejšie jej imitácie) ako vyvolanú tlakmi zvonka (zo strany Európske únie, USA a početných medzinárodných organizácií a inštitúcií).

Prijatie Európskeho rámca pre národné stratégie inklúzie Rómov, ktorá zaväzuje členské štáty Európskej únie aktualizovať ich národné stratégie riešenia problémov Rómov, medzi inými posilňuje v povedomí verejnosti strednej a juhovýchodnej Európy obraz veľmi osobitného, privilegovaného postavenia Rómov. V tomto smere majú veľký vplyv početné verejné vyhlásenia zástupcov národných vlád v rôznych krajinách regiónu, ktoré naznačujú fantastické čísla; hovoria o desiatkach miliárd eur, ktoré sa majú vynaložiť do roku 2020 na rôzne programy a projekty zamerané na Rómov. V skutočnosti tu ide o skreslené informácie o príležitostiach, ktoré ponúka Sociálny fond Európskej únie. V tomto prípade však nie je také dôležité, či verejnú mienku zámerne manipulujú niektorí politici, alebo či to spôsobuje nepochopenie finančných mechanizmov EÚ, ale význam má to, ako to vplýva na verejnú mienku v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Negatívne dôsledky tohto prístupu európskych inštitúcií už pociťujú predvídavejší rómski aktivisti v strednej a juhovýchodnej Európe. Z tohto hľadiska je jasné jednoznačné posolstvo rómskych aktivistov z roku 2011, ktorí na stretnutí so zástupcami Európskej komisie v Bulharsku, venovanom rómskym otázkam, vztýčili transparenty vyzývajúce zastavenie všetkých európskych programov a projektov pre Rómov. Hlavným posolstvom tejto verejnej akcie bolo dať najavo, že všetky „prorómské“ politiky, zvýhodňovanie menšín, programy a projekty v skutočnosti túto komunitu segregujú a sú vážnou prekážkou jej skutočnej sociálnej integrácie a zároveň vhodným alibi pre neriešenie existujúcich problémov Rómov ako rovnocenných občanov v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy, ktorými sú (alebo by mali byť).

Ak záver tohto posolstva vyjadríme inými slovami, mohol by znieť takto: ide o *požiadavku na rovnaký, neorientalizujúci prístup*. Orientalizmus v akademických kruhoch a v politikách vo vzťahu k Rómom je hlavnou prekážkou bezproblémového vzájomného spolunažívania medzi Rómami a väčšinovou spoločnosťou.

Z anglického jazyka preložila Judita Takáčová